

Последњи хајдуци у Лици и у другим неким нашим крајевима

Пок. Лазо Тадић, из Доњег Лапца у Лици, био је доста година на о. Корчули као евид. стражмештар домобранства. Челик-Србин није ми ниједну крио, но повјерљиво се са мном разговарао о невољама нашега народа. Једном ће ми:

*„Ни гора без вука
Ни Лика без хајдука!“*

Ово ми је казао, кад ми је приказивао тужну слику Личкога народа, да није никад никога било, те би се својски заузимао и бранио за ову сиромашну земљу, за убожни народ, који је страдао под аустријским зулумом, притиском и пригонством, но и који други крај. Онда ти надовезао како народ од невоље бјежи у хајдуке, те регби, по реченој пословици, да су се хајдуци у Лици удомили од памтивијека, каонути ту су врлети и неплодан крај, вазда мраз и студен хара и народу је проводити кукаван и чемеран живот, те није чудо, да се у тој тјескоби и невољи свега догађало, особито у страховању и немилости некршћанске, а и кршћанске силе. Није чудо, што је често у народу пуцао глас, да је тај и тај „побјегао у хајдуке“. Ово ми је причао Лазо назад неколико година (1886) па је овако питање поталушио: богме народ у свакој оскудици лако долази између себе до задјевица, свађе, крађе и т. д., па за најмању погрешку биле су намијењене претешке тјелесне казне особито штапи. То би било, кад би ко упао у неприлику, можда и нехотице, за малу ствар. Није му се *рачило*, да иде пред власт на одговор, та знао је какве га муке чекају. Није им смио „ићи у шаке“, но би се уклонио, да га траже, а да га на срамоту не поведу на одговорност. Кад први пут није послушао, за то је ушао у тежи гријех, заслужио жешће педепсе, одметнуо се и није било говора о његовом повратку. Бјежао би, те би га власт прогласила „бегунцем“, а то је значило „хајдуком“. Тако би закукала црна кукавица над његовом главом и родбине му.

Тај јадни бјегунац гледио да се здружи с четницима, те су се прије „одвргли у хајдуке“.

Лички су крајеви бријеговити и шумовити, станови су за благо расути и понамјештени свуд по окрајцима, а тако и куће, па су се хајдуци могли лако сакривати и храну, уз друге потребите ствари, примати. Стога је у Лици свађ бивало хајдука, до године 1871, кад нестане и посљедњега хајдука. Онда „остаде Лика без хајдука“. Коликогод било хајдука, скупљали су се у чету (у друштво), те понајстарији и понајмудрији у хајдуковању био би „арамбаша“, вођа, а остали би га без приговора слушали. Обично би се хајдуци свукуда сакривали, бива, кад ко најприје зађе у какво зло те није наумио пред власти ни под батине, одмах се почне сакривати и бјежати од своје куће. По неколико дана облијеће у близини око кућа, прислушкује, како га се тражи и шта се о њему говори. Најприје се брига, а да добави добро оружје, на прву руку узме како може. По тому пропитује за хајдуке и тражи их, па се и састане и с њима другује. Ако је учинио какво велико зло, убио, тад се нити обзире ни часа на кућу, но ће се састати с хајдучком четом.

Тамо му је у чети прва брига, да добави добро оружје и красно одијело. Хајдуци имају богато оружје и овако се красе: кошуље су им од дебела ткања (платна), обилно су извезене по прсима и колијерима око врата и око руку. Како им се није лако и често преоблачити, кошуље су им замрљане од зноја и прашине. Гаће су им широке до под кољено, љети од дебела платна јали од модре свите, а зими у свих од модра јака сукна. На ногама су „тозлуци“ на копче запучани, па богато свилом, златним и сребрним траковима те срмом извезена „двострука обућа“ (чарапе и натикаче), а на ове обувају чврсте „преплеташе“ опанке. С врх кошуље одијевају лијепу златајли срмом и траковима везену јечерму, а поврх јечерме крожат сребрним пуцама, плочама и токама сприједа окићену. Опаше се широким тканим пасом, сврх паса метне „пошњачу“ (потпашај) широким јаким кајишем, сврх овога стави ократак „копоран“ од модре или црвене свите, унаоколо извезен и опточен златном или сребрном срмом, навезен по плећима, раменима и рукавима, сприједа низ прси, са сваке стране ред великих сребрних путаца, те су гдјекад и позлаћене. Под вратом је једно или два пуца, велика колико шака. Иза реда пуца пришивени су један или два талијера јали цванцика (плета). Капе су им црвене и велике, прегну се преко главе, те сижу до рамена. Наврх капе је велика кита од црне свиле, те пада преко плећи. Капа је наоколо опточена златном срмом и извезена, а и посред капе је веза и пас од срме. При дну око главе пришивено по један или два реда цванцика. Ако је плитка (мала) капа, сва се бијели од цванцика. У „вишацима“ (два, три, па четири мала „кеарца“ од жуте или бијеле ковине, позлаћена су), готови су набоји, подрешени су с малим синцирићима, а на синцирићима сребрни гроши или шестурине. Пашњаче су сприједа извезене и испудане кеситером,

а гдјегод и сребром. Когод пришије и по опанцима цванцика, по кајишу око ноге, озго по „врчаницама“ и „пријеплетима“. Изнад тозлука сапне „поткољенице“ широке три прста, те су свуда популане коситерним чивцом, а и ту је пришивен поред цванцика. Кад сагледаш хајдука, а би рекао: сав се бијели од сребра. За пас тури по двије мале пушке, жутим исјеченим јабукама навезене сребром, а и дугачки нож „бикан“, машице за метање ватре у лулу. Машице су забодене у малу цијевчицу, па му служи цијевчица и за „писак“ (да пије воду), а тако и за набијање малих пушака.

Хајдук упрти по лијепу шарену торбу, а о раме дефердар или шешану, а преко рамена пребаци лагану кабаницу.

Гиздав ка' гиздав, а кад га ухвате и доведу, на њему нема до кукавих подерина. Поблиједио у лицу, а дуге му неочешљане косе, онако разбацане, те изгледа као страшило.

Било је доста хајдука ожењених, али би прошло по толико доба (мјесеци), да не би никога од своје куће виђели ни чули. Куће су им биле и обитељи, готово непрестанце, под стражом. Ако би когод од обитељи, особито хајдукова жена камо пошла, јако би се пазило за њом. Кад би хајдук што додао својој жени, то би ишло кроз кога трећега, на врло скровит начин. Обично би хајдук давао жени или обитељи помоћ у новцу. Сасвим би се ријетко састао са женом, јер је била и дан и ноћ гледана, а слутила је она и обитељ, кад ће јој црн глас доћи, да су га убили или ухватили. Сељани и комшилука нијесу смјели да мрзе на хајдукову жену и обитељ, дапаче су им се донекле и приклањали и помагали их, то ради страха и пријетње од хајдука. Нико није радио нити желио, да би се жена потужила на њега. Свак је гледао, да се тој жени не замјери, дапаче колико је могуће, да јој се умилу. Кад би хајдук погинуо или био ухваћен, тад би јој се вас свијет окренуо, настали би јој црни дани, плач и кукање. Често би припазили на њу, колико је могуће, али је ту било слабе помоћи.

Гдје му драго хајдуци били сакривени, на почивању (обично би по дану на згодну мјесту, у гори или гдје било, почивали и спавали, сушили обућу на сунцу, пријечали и опутали нове опанке) или на јелу, увјек је један био на згодну мјесту на стражи. Кад би се приближили чијој кући „на вечеру“, позакаснили би, да се добро уноћи и народ се поумири и почне да лијега. Тад би се упутио један или два поближе кући, док залаје пашче. Гледали би, да когод изиђе из куће „акнути и ћукнути псе“, а хајдуци би му се какогод показали и приближили, те га испитали „јели ко туђи у кући и зна ли што о „колоницима“ (о потјери), „гдје је ко од његових укућана“ и т. д.

Кад распитају, тад се један поврати к чети, а један чува оног домаћина, те му не да, да се поврати у кућу. Ако је један сам, тад даде знак заосталим (завиједне, наকাশе се или

баци каменчић и т. д.). Тад опрезно приђу и остали и пођу с домаћином у кућу. А да и не зна домаћин, један исто остаје на стражи. Кад уђу у кућу, називљу „добровече“ сваки се ижљуби с људима, а особито са господаром (домаћином) и питају се за здравље. Посједају око ватре под оружјем, а велике пушке прислоне уз раме. Не даду да се из куће излази и распитују испоснова гдје је ко од укућана. Зна се да су дошли, да вечерају. Тад ти се домаћин и стопаница врте по кући и справљају вечеру, што се боље може. Док се вечера приправља, тихо се разговарају, а ко запали и лулу. Врата су замандаљена. Кад се вечера зготови вечерају исто под оружјем, когод прислони велику пушку покрај себе, а когод ће уз раме. Кад су довели, одмах изађе четник с једним домаћином, нађе и промијени друга на стражи, домаћин га води у кућу, те и он вечера. Како су расположили прам опасности, онако се и владају. Кадгод вечерају брзо и одмах одлазе а некад остају дуље, све до предан (зоре). Сву ноћ се разговарају, једу и пију, каткада и проспавају, али мијењају и чешће обилазе стражу.

Кад одлазе, изнова се ижљубе с домаћином, а домаћици дарују неколико форинта или сребрни талијер, а тако и осталој женскадији по који бијели динар. Да, то је како гдје и како кад. Обичају отићи, да и не дарују ништа, али свађ захвале домаћину и притврде: „ни шта чули ни видли!“

Кад би хајдуке затекла *колона* (поћерници) у чијој кући на вечери, тад је зло и наопако. Најприје је утрнути свако свијетљило и водом угасити ватру, те гледати како би се лакше утекло на врата или на пенџер. Кад се изиђе, гоне домаћина, да најпрви излази, да он буде на првој погибељи, а да они прво умакну. Осим тога узму ти кабаницу или што слично на дуг штап, па опружи, кад изиђу на врата. То, еда би прве пушке пуцале у ону робу. Како било, у кући није стања, искаче један за другим с натегнутом пушком и голим ножем у руци или у зубима, па шта Бог даде и срећа јуначка, утећи или погинути. Оваке су згоде и незгоде особито по ноћи, па штогод је јача тама, боље по њих, јер хајдуке брже ноћ покрива.

Догађало се, да их по дану затеку у кући, гдје је кућа на осами, у какву закутку, или у чобанској колиби у планини. Ту би се бранили и пуцали изнутра, па, кад се не може друго, онда на јуриш, ко оста да оста, ко пропа да пропа. Кад би излетјели, или их затекла потјера у какву кланцу, у долини, или у шикари, тад би сваки хитро гледао, да ухвати згодно заклониште, а да се може лакше бранити. Тако се бију и помичу даље у гору, то докле се ухвате тврда заклоништа и тад се већ и не боје потерника, јер потјерници не смију за њима у гору, гдје суде косовићи. Ако је могуће, хајдуци би радо понијели свога мртвога или барем одијело му и оружје, ако ли не, тад им није толико ни стало за њим. Ако је још мало

у животу, помоћиће му, да не живи, да се не мучи и не упада жив у руке, што је и заклетва сваког хајдука: „Не ћу жив у шаке.“ Рањеног друга неће оставити без велике невоље. Свакако ће га понијети собом и предат га на згодно и сигурно мјесто, а да се лијечи. Ако је мање рањен, лијечи се у чети, или сакривен полежи неколико у чијој кући, у планинској колиби или у каквој пећини. Ту му дружина додаје шта му треба, докле преболи и оздрави.

Хајдуку је веома мило да се састане с мирним човјеком, да се с њим поразговара. Он ће: „Човјек се плаши и уклања од нас, а ми га желимо као озебао сунца, само да се с њим од жеље поразговарамо, да нам каже, како је у селу, особито ако је ко, да нам прича што о нашој породици. Кога ми не тражимо за какве друге рачуне (то се по прилици знаде), нека се нико други од нас не боји, ми му нећемо никаква зла учинити; ако имамо што јела и пића, драговољно ћемо му понудити.“ Лијепо се хајдук разговара с човјеком, тужи се на свој несретни живот — увјек гледа тамо и амо око себе. Испитује за све и свакога, бива како ко стоји у селу, какав је ко, чује ли се за потернике и „колониште“, што се о хајдуцима говори итд. Понуде му — ако имају — ракије, круха, печена меса, вина и духана.

Кад намјерник полази, ако хајдук има што кому да поручи, замоли га, да му каже, али тајно препоручи му (као обично) „ни шта чуо ни видио.“ Другачије, ако по теби изађе какво зло по нас, неће ни теби бити добра.

Тако хајдук нађе себи пријатеља, те му казује за све у селу. Договори се, да му гдјегод изађе на сусрет, и да му каже коју новост. Поручује овому или оному, да му пошаље јестива, пића, робе, опанака, праха, новаца, вечеру итд.

Било је *мирних* људи, те су били у велику пријатељству с хајдуцима и с њима се користили. Најмање је чути, да би хајдуци сметали женске главе. Држе за велики удес и несрећу, да осрамоте жену, стога нипошто не би имали посла с женама на силу. И без тога чували би се жена, бива: „Ко пође по томе путу, не гледај му добра, не ће дуго.“

Све некако може и подноси хајдук, док не настану рђава времена и почне снијег на смећаје засипати. Снијег је за хајдука најгори душманин, што му се види траг, кад куда пролази, а по трагу нађе га потера, стога се онда не може, да ходи, ваља се склонити код „вијерна пријатеља“, да се код њега презими.

Ово ти је *вјерују* хајдучко, да је лако љети хајдуковати:

„Кад се гора заодије листом
И кад буде јање за заклање,
Јер је гора и отац и мајка,
Штогод чује ником не казује,
А што види ником не одаје:

А сестрица ноћца без мјесеца,
Кудгод ходи никога не види.“ —
Ђурђев данак, хајдучки састанак.
Лучин данак, хајдучки растанак.
Хајте, браћо, да се спомињемо,
Гдје ће који зиму зимовати“.

Хајдук гледи, рекао сам, да нађе вијерна пријатеља у згодну мјесту, те још за рана додаје пријатељу, да се што прибави „за зимницу“. Тако ти се разиђу и понамјештају куд који зна боље.

Ако хајдук опази, да му није сигурно, премјести се гдје на друго мјесто. Било и оних те се не би поуздали у никога, па би се мучили и потуцали сад овдје сад ондје. Неколико пута не би се ни растајали (на поједине стране), но би се само раздијелили у мање чете, па негдје пребиј гдјекоји дан, негдје коју недељу, а и месец дана. Кад се „прошара“ и окопни снијег бар по пољу, одмах се премјештају куд на другу страну. Особито би зимовали код пријатеља на турској страни, јер би их Турци зими мало прогањали, а лично не би ни прелазили, да их онамо траже. Кад не би зашли у Херцег-Босну, онда би најрађе прешли у Далмацију, гдје нема снијега. Ту би остали, докле у Лици не окопни снијег.

Малокад да не би имали по гдјекојега друга и из Далмације, те би им добро дошли за оне крајеве.

Зими би свеђ мање зла чинили, а да се мање чује за њих и да их се мање прогоне.

Били су тамо само толико, да се подхране. И на обрима зима би им се виђело, да су се добро хранили.

Зна се да су хајдуци чинили много великих и малих зала. Одметало се у хајдуке злочестих, немилосних и непромишљених људи, те су силну освету вршили на оног с кога су „побегли“ у хајдуке. Особито је било пуно хајдука у оним околицама, што су за њих угодније и сигурније. Ту су били додијали и докундисали народу што им је хранио и сносио њихове глобе. Не би много отимали, али је народ био сиромашан, па ако је и мало давао, било му је тешко. Хајдуци би обично наваљивали на имућније људе, каматнике и трговце, те уцијењивали некога за робу, некога за новце, некога за добро оружје, некога за „сребрна пуца“ итд. Ко им то не би извршио, пријетили би му сваким злом, па било и на мртву главу. Тражили би згodu, да и сами дођу и поробе. На путовима и у кланцима, дочекивали су трговце, па би им отимали новце. У тој згоди, ако би било и сиромашнијих људи, о којима ни мислили нијесу, отели би им оно новца, што би имали при себи; а и по који бољи комад робе, само ако би им се допао. Гдјекад би ухватили трговца или човјека из богате куће, па би га повели „собом за уцјену“, бива уцијењили би кућу, да им се пошаље толико у новцу, у роби, у

оружју и у цепани — или како би им се гдје чинило и свидело. Водили би га и чували да им не утече, пријетили би да ће га убити, ако не приме „уцјену.“ Кад им се уцјена преда, онда га пуште, али „под пријетњом“, да нигди не каже о њима ништа на бијелому свијету. Кога би повели собом, добро би га хранили, па би му рекли: „Иј и пиј као своје муке!“

Говорило се да би у многим *робијам* пристајало уз њих и *мирних људи*, особито по ноћи, па да би при овом послу *мирни* (тако су их звали у Лици) више зла чинили, но и сами хајдуци. И хајдуци би казивали, да се догађало много *робија*, гдје не би ни циглог хајдука било у чети, а обалило би се све на хајдуке, да робе, гдје хајдуци нијесу ни у крај памети мислили. По овоме би и народ говорио: „Гори је ко хајдуке наводи, од хајдука, та хајдуку није ни замјерити, он треба да отимље, а да преживи, кад му неда нико!“ Одлазили би у Херцег-Босну, да добаве по којег бега, беговског добра или другог богатог Турчина и ћесе му. Гдје би им што дошло до руке, нијесу штеђели, па ни самих турских глава (мухамеданских).

Кад би се хајдуци дочепали масна плијена, одмах би га преносили на нашу страну (Лику), па би га оставили гдје они знаду, а онда би се повраћали онамо. Кад им не би ништа дошло до руке, до дуга би се задржали онамо, те ишчекивали у кланцима трговце или „царску хазну.“

У Лици би најрађе дочекали на друму киријаше, који носе вино. Тад би им киријаше уточили доста вина, да се напију, а да и понесу и „бурићима.“ Биртијашима би наређивали и поручивали да им шаљу само вина, а ријетко пара. У торби би носили, осим круха и печена мяса, соли, кафе, цигара, млинац за кафу, *ибрик* за варење, било умотано у крпе трава и коријења за ране итд. Овдје им била сва потребица.

*

Још кад сам био дијете, прича пок. Лазо Тадић из Доњег Лапца у Лици, слушао сам приче о хајдуцима и хајдуковању.

Вјечивица Станко дуго је хајдуковао и народ га чисто волио, јер није чинио зла ни отимао, но би заискао на лијепо, што му треба, особито хране. Али, био је дин-душманин, те је Турцима отимао што је могао, те их је за свога хајдуковања убио деведесет и девет. Говорио би: „Да могу убити још једнога, да намирим стотину, не би ми било жао, да и ја погинем!“ Но му је дошао крајњи дан прије него му се ова жеља испунила.

Приповједају, да је Турцима било допуштено, да прелазе и на нашу страну, и да траже свога „*катиља*“ Станка. Једном су га и ухватили били и свезана га повели преко „Пустог поља“ на „Загвозд“ (ово су планинске пустаре). Кад су ишли кроз планину покрај неке пећине, а за пећину знао

само Станко рече Турцима: „Овдје је у пећини неколико добрих пушака, руха и пара, јазук, да остаје све у пећини, не зна нико за то, осим мене. Ту је близу, казаћу вам, поведите ме, можете све то повадити и понијети. Та боље је, него да пропане.“ Турцима је било мило, те га поведу куд је Станко говорио и збиља дођу пред мрачну јаму. Станко каже: „Ето, ту је све у тој пећини. Нека се ко увуче и пође мало подаље унутра, наћи ће, па нека све изнесе.“ Од Турака се ни један не ослободи у пећину, но се договоре и пусте у пећину Станка, да им он све изнесе, што је казао. Утврдише да им Станко неможе никако утећи из пећине, па да би и хтио. Станка одријеше те ће у пећину.

И збиља, избаци им за’рђану пушчетину и каже: „Та је била овдје с краја!“ Тамо подалеко извуче се из пећине на друго грло, што Турци нијесу знали нити су га могли угледати. Изађе ти наоружан од главе до пете, те иза букве почне пуцати на Турке. Од сваког хитца падао је по један Турчин. Ту убије три, а остали ће главом без обзира, а да умакну Станковој *шешачи*. Народ прича, да се тај хајдук није никад разболио нити да је *обрисио* од какве болести. —

Приповједа се слично и о неком Јовици Шашићу, те је био харамбаша у чети за дуго доба.

Највише их се похајдучило 1848, кад је букнуо рат. Неки нијесу хтјели на војску, неки би утукли с војске, повратили се у отаџбину, па несмјели да се покажу код своје куће, но бјежали по планинама. Негда их је бивало до 24 друга, па би се каткад раздијелили и на мање чете. Осим *војинства* и за друго би бјежали, бива за какву крађу, па као кривца чекала га жестока тјелесна казна, неминовне батине. Било је и других узрока. Неки Стеван Познић одвргао се у хајдуке ради ове згоде: — Било му дијете у пољу с другом дјецом код јањаца. Дјеца се посвадила и његово плакало. Стеван ће у поље, да види што је дјечи. Дјевојчица комшије му (од 10 до 12 г.) ћутила се нешто крива, па кад угледала Стевана близу почне бјежати, а Стеван као од шале: „Стани, неш’ утећи!“ Дјевојчица у страху налети на јаму и сруши се, те се сломи и мртву је извадили. Кад видео Стеван несрећу, удаљи се, не смједо својој кући ни икоме живом. Тако се мало по мало одметнуо и придружио хајдучкој чети, те хајдуковао, док не погибе с другом у Омесици код једне куће. Ту су дошли ноћно, да се преобуку у чисто.

Од 1848—1862 био хармбаша пред четом Лука Лабус. Четрнаест пуних година био свијестан вођа, па што реку и сретан. Кроз толико година могао је утећи свакој поћери. Кад би се по ноћи приближили кућама, те су биле на згодну мјесту, да вечерају, разредио би дружину по кућама, како му се свиђело, да је која задруга имућнија. Наредио би, како се дружина има понашати, како им се састати. Кад не би смјели у куће, тад би поручили томе и томе, да им пошаље хране

ту и ту. Некому би наредио, да пошаље толико круха, другом смока, трећем вина, пецива и т. д. Пецива би питали и од чобана, али све *редом*, а да сваком буде по штогод на терет. Могућну би газди наредили, да им припреми и јело и пиће за један дан. Не би никад крали пециво у чобана, но би питали да им сам чобан даде шиљеже што ваља за пециво. Нико није смио да се одрече, хајдуци би запријетили, да ће погубит му благо и чобана, упалит стан, сијено и што им дође до руку. А ако газду ухвате да ће им силно платити непослух, ко би их пако проказао и издавао, пријетили су му тешку пропаст свега његова мала (имања).

Тако је ваљало сваком, да мучи и да даје што би му заискали.

Кад би им ко што носио на одређено мјесто, ту не би никога нашао, гледао би тамо амо и обзирао се око себе, док би гдје на далеко опазио човјека, а то би била хајдучка стража. Дао би знак стражар ономе човјеку, да иде к њему, па би скупа ишли на мјесту, гдје је чета.

У згодној околици остали би и по дуље времена, па би отишли у другу. Кад би се дознало за њих, поћера би се приближила. Било би често сукоба и пушкарања. Кад год би когод погинуо или допао рана, а гдје кад не би било ништа. Тад би се склонили у гору, па настојали, да бјеже у другу околицу.

Пуно их је погонио *обрстар Рџск*. Одређивао је толике *колоне*, те им био на челу по официр, а остало *unteroficiri* и прости војници. То су били све бирани храбри момци, задаћа им, да свађ истражују и слиједе хајдуке. Неколико пута подигао би се и сам обрстар у потеру, а наредио би по цијелом *режиментском* окружју да се сваки дигне у *ларму* (хајкање) да пресједну све кланце, стазе и путе. И то било доста пута без икаква успјеха, јер су и хајдуци имали своје *штије* (доушнике), па би се вјешто уклањали и сакривали, а *мирни* људи не би смјели, не би ни хтјели, казивати, но би их сакривали. И то се догађало, да су хајдуци у истој крчми у коноби били и пили, кад је обрстар *Рџск* био за њима у поћери. Дошао у крчму да вечера, па га лако могли убити, али нијесу ради домаћина, а не хтјели, да пркосе ни власти.

Лабус је говорио: „Гдје год погинем ја, ту ће пасти још „кола меса“! „Дошла згода, да је погинуо на турској страни од човуљка, који га убио пред својом колибом из зарђане пушкетине, баш гдје се никад није надао. Ту је дошао случајно са самим једним другом, који је утекао, кад је харамбаша погинуо.

Још с почетка Лабусова хајдуковања био му први друг Лазо Шкундрић. Он ти постаде послје Лабусова пада пред четом харамбаша, те је водио до 1865.

За Лабусова живота промијенио је обрстар Шимић обрстара Рџска. Шимић је мање прогонио хајдуке. Кушао је, еда

би којега на лијепе примамии и помирио, што му је збиља код неких и пошло за руком, па је намамио и самога харамбашу Шкундрића. Разгласи да би желео говорити с хајдуцима, да га дочекају гдје било на путу, кад пође, а да обилази мјеста по свом окружју. Да се овог пута не боје, не ће им ништа, но само говорити с њима. Никога не води собом до само свога *аджушанта*. Хајдуци се обеселе на тај глас, те кад обрстар кренуо на путовање, харамбаша Шкундрић припреми своју чету (било их је од прилике девет) у најљепше одијело и постави их у Церовцима крај пута у врсту као и војнике. Туда се обрстар имао провести на колима са побочником. Кад се обрстар приближио, харамбаша заповеди момцима пушке „на почаст“, те ступи преда њ. Обрстар био сашао с кола. Шкундрић му каже да су оно његови момци, те просе господина обрстара за милост.

Обрстар онајприје почне да испитује харамбашу зашто се одметнуо у хајдуке, каква је зла починио откад је у „*хајдучију*“, колико је година да се похајдучио и т. д. Шкундрић му каже:

„Побјегао сам у хајдуке од лудости, невјешт, још у младости ради солдације. Ово је ето *осамнаеста* година, да носим главу у торби.“ Велика зла нијесам учинио.“ Убио сам само једног човјека, и то нехотице, јер нити је радио што он нами ни ми њему, нити је у онај час ко за мога знао, но некако подалеко у мраку помишљасмо да је некакво звијере, те се вргох из штуца на њ. Несрећа хтједе, те га погодих, а кад тамо, али несретни човјек праведан погibe као да нигда није ни живио. Ту несрећу жалим и жалићу је, док сам год жив животом. На силу нијесам отео никојму ништа, но увјек питао у имућних људи, да ми даду, што ми је требало. Гдје сам год могао да отклоним зло, отклонио сам га. Упалио нијесам нигдје. То се ријетко и догађа, да ми што упалимо. Ми од тога немамо никакве користи, а истина је, да многе паљевине и робије учине *мирни* људи на наше име.“

„Јеси ли ти сталан, обрстар ће, да не би нико изашао, да свједочи на те за какво зло, кад би ти био у рукама власти? Јесам, господине, не бојим се никога, да би могао што да посвједочи, осим, ако ми је дао хране или бравче из блага, да поједем с дружином.“

Тако ти испита обрстар све редом једнога по једнога, па ко је побјегао у хајдуке за убијство или друго велико зло, па зло радио и као хајдук, рекао је, да му не може да јамчи за живот нити за помирење. Ко није велика зла радио, да дође сам у руке власти, да му он — обрстар — јамчи за живот, а по могућности, да ће му бити и казна што мања. Ту их се неколико обећа, па и сам харамбаша, да ће доћи у Госнић, да се предаду обрстару у руке. Послје се предомислили те не хтјели у руке, осим харамбаше Шкундрића и Дане Цагала.

Ова два дођу обрстару на бесједу и предаду му се, а обрстар их преда суду. Суд их осудио на неколико година тамнице у тврђави. Нијесу дуго чамили у тврђави, јер су били помиловани, те ће слободни кући. Исти је Шкундрић био постављен на чело једној „колони“, да прогања и хвата хајдуке, али њему тобоже не пане ниједан у шаке. Људи су говорили: „Гдје да хајдук ухвати хајдука? Та ни врана на врону неће.“ Послије неког времена Шкундрић је скинут од „колоне“ и тако се примирио код куће. Године 1886 (кад сам ово биљежио) било му око 60 година.

Год. 1866 промијене обрстара Шимића, а заузео управу личног регимента обрстар Чикош. Кад се Чикош повратио, исте године, с ратишта, упре из петних жила, да хајдуке пошто пото искорени из Лике. Уз остале мјере, што је могао ударити на *затвор* хајдука, израдио је моћ *пријекога суда* над цијелим личким оружјем не само за хајдуке, него и за свакога ко би хајдуке сакривао и давао им хране, одмах је ваљало, да их прокаже властима, кад дозна да се игдје провлаче. Ова страхота учинила велики утисак на народ. Свак ће да чини све могуће, да се клони хајдука, а да нигдје не дође с њима у дотицај нити да им штогод даје. Дапаче су им поручивали и живим их богом заклињали, да не би по чему долазили, ако не мисле да пропану и једни и други. Хајдуцима се стеже на све стране, те ће пропадати често један иза другог. Бјежали су у Херцег-Босну и у Далмацију, па нигдје нијесу могли наћи заклоништа, свуда су их прогањали, често је на њих долазила *погибија*. Под Чикошевом управом више их је гинуло или их се хватало, него их се подизало да „бјежи у хајдуке.“ И тако хајдучка чета све на мање спадала и мало се по мало искоренила.

Каже се да је Чикош искоренио хајдуке у Лици, што је само донекле истина. Свуда се хајдука прогонило, те ко се је похајдучио, није „лијепог смрћу“ обршио, па тако није се нико без велике невоље ни дизао, а колико је хајдука гинуло, толико је нових постојало. Казао сам да је била узрок тјелесна казна, особито непромишљена младеж сагријешила би нешто, па није могла дочекати тешке батине, што су се често давале и „за *одају*“, бива повалило би се *сумњивог* на клупу. Ту би га се тукло штапима уз вику: „Јеси ли? Док не би у мукама рекао „јесам“, не би престали батинама. Тад би му се иштом упутила права осуда и педепса. Може се слободно казати, да оваки догађаји нијесу поспјешили искоријењење хајдука из Лике, а нека је била оштрина „пријекога суда“, не би то свакако ни Чикошу пошло за руком. Слобода народу и обустављење батина искоријенила је хајдуке. Од тада није нико побјегао у хајдуке, но само један (1870), а то од лудости, не од невоље ево згоде:

У селу Вранику, Ловињачке општине, био неки Томић Ковачевић, момак од каквих осамнаест до деветнаест година,

повисока, развијена, узраста, плаве косе, и бјеличаста лица лијеп момак — доста красно одјевен. Сирота без оца и мајке, није имао до једине сестре млађе. Имали своју кућу и неколико парацика лијепе земље. То су им људи обрађивали „*на пола*“ и о том су живјели прилично. Још из малена Томић, као сирота, не привикне се раду ни труду. Није му се дало за послом, *докончио* би, безпослен ходао тамо амо по селу, чешће би у биртију, у лов и што ти ја знам. Отишао би тамо у планину, тобоже у лов, па би се састајао с хајдуцима. Год. 1870 било их пет — шест у чети. — Томићу омиле ови људи, лијепо одијело и оружје, самовољни им живот итд. Напокон почне их молити, а да му допусте, да би радо остао с њима као друг. Хајдуци су се најприје посмјехивали лудој му жељи, па се чудили, што му је завртјело у главу. Одвраћали га од те несретне намене и одбијали га од себе. Томић би отишао кући, па би послје неколико дана изнова потражио хајдуке и с њима остао по неколико дана, напокон их озбиљно молио да га приме у чету.

Хајдуци виђели да се не шали, свакако га свјетовали и одвраћали од тога зла, што замислио из добре воље, а без невоље, јербо к њима не може човјек без велике невоље и ко није учинио какво велико зло. Најпослије га отерају од себе и запријете му, да нигда не долази к њима. Прознало се било по селу за Томићеву несретну намјеру и свакако га свјетовао и одвраћао од тога, али све било узалуд, он намислио свакако у хајдуке. Још се уклањао од чељади, да му о томе нипошто не говоре, шутио би као да нешто крупно ваља по памети, ако је имао памети и свијести.

Једно јутро по Духовима 1871, кад је сунце оскочило, Томић крене од своје куће, те ће преко поља до првих главичица према Ловињу. Сусрете дјевојчицу, која била код говеди, а било јој око дванаестак година. Убрала јагода, те кад спаси Томића покрај себе, овако ће умилно: „О, Томићу, јеси ли ти то? на ти јагода!“ Твој ти Томић ни пет ни шест, потегне малу пушку иза паса, натегне чарк и онај трен усмрти дјевојче, па бјеж кроз шуму. Чељад и чобани опазе тешки догађај, те ће запањени у вику. Зачула се вика као хајка с оних главица изнад Бркића кућа: „Држите Томића, Ковачевића! Ето га тамо! Убио дијете! Држите га, држите!“

Ипак Томић умаче кроз врлетне и шумовите кршеве, те се брзо докопа хајдука, те ће га као главе дужна примити у чету.

Чета се и тако била смањила, бива прве су године (1870) ухваћена два хајдука негдје око Попине. Догнаше их пред куће им у село Куријак. Ископали им гробље и поставили свакога да клекне покрај свога гроба. Заповједник ће *удри* војницима, а они пустили убојни огањ у несретнике. Казивали су, кад су испалили у њих пушке (у свакога по три хитца), да је хајдук скочио на ноге, нека му је куршум (тане) ударио у

чело и просвирао кроз главу, а друга два у прси. Кад је пао, превртао се и скакао по земљи, те су изнова друга три опалили у њега, а и тад се није смирио, но и по трећи пут упрли му пушкама у главу и опалили. Тад је једва издахнуо и смирио се, те су их одмах и закопали,

Након неколико потјерници су нашли хајдука у појати пок. Пере Павлице у Клапавицама. Не хтио да изађе, па ће главом у појату. На то хајдук — неки Травица из Метка — скочи да ће бјежати, пушке пукну, а он ти пане. Пају, власника појате, свежу те ће с њим на Удбину. Трећи га дан одведу преко Плоче у Ловињац, ту преноће, и сутрадан преко Радуца (?), па у Медак пред исту кућу хајдука Травице, те га ондје устреле и покопају. Само што није казао да је хајдук у појати му. Како се и преклињао, да није знао за хајдука, али му није ништа помогло.

Сад је била спала хајдучка чета на тројицу, Николу Драгишића и некога Драгићевића из Далмације, те Томића Ковачевића из Лике.

Једног јутра — у првој половини августа 1871 — кад је огрануло сунце и почели излазити из кућа, не виђају се толики од госпде¹⁾, фелбабе, писари ни солдати стражари, па ни капетан. Шушкало се, као повјерљиво, да је синоћ касно стигао капетану потајни глас о хајдуцима, па је ноћас покупио што је било најзгодније под оружје и одвео их некамо у ноћ.

Кад било око поднева, тога дана, ето ти близу помоли се као литија чељзди цестом од Велебита, а ту се виђао чудноват приказ: Капетан И. Скендер, са осталим пратиоцима, натоварили на два коња два мртва човјека, те их гоне пред собом. Догнаше их до *Компанијске канцеларије*, те скидоше мртце и положише их у стражарницу, а чељад се разиђе. Хајдуци су били — с онкрај св. Рока под Велебитом — прешли нечим становима, а казали капетану гдје су и како су у забити. Он ти не почаси часа, но ће одмах с дружином у потеру. Кад је потера стигла онамо и сунце огрануло, а хајдуци су одалечали у гору. Капетан ће ти разредити дружину тако вјешто по гори, каснути војник војнике, те ће им за руком, да опколи хајдуке, док им падоше под око, а да могу на њих нишанити. Тако ти убију она два Далматинца, а Томић им жив утече, а да није био ни рањен. Кад је Томић умакао из оне шале, очепио без обзира преко Велебита на далматинску страну, те дојурни к становима својих е му погибоше. Почне да прича браћи им несретни догађај и заиште да се напије, да је тешко ожеднио огладнио, уморио се, па боме и престрашио. Хајдучка браћа (по свој пралици Драгићевићи) даду му каблић киселога млијека, па кад нагнуо да пије, један ти га опаше с леђа рукама преко мишица, а

други му пограби оружје иза паса и викне: „Предај се Таче! Кад није више наше браће, нећеш ни ти даље хајдуковати!“ Ту ће ти га разоружати и свезати му руке снаопака. Свуку с њега драгоцијено и красно рухо, а одију га у нешто мало своје старе робе, па га допрате у Обровац и предаду у руке власти. Влада је одмах известила намјесништво у Задру, а из Задра писало о догађају у Госпић. Задарска влада хтјела је да би Томића допратили из Обровца у Задар, да му ондје и суде, с разлога. што су далматински људи (хајдуци) изгинули на личком земљишту, а личног хајдука (Томића) ухватили Далматинци на далматинском крају. Личка влада опирала се и захтјезала свога човјека од далматинске владе. Тако се препирали једно осам дана, ал'пустила влада у Задру и допратило Томића дванаест далматинских оружника (жан-дарма) преко Халана (Велебита) у Ловињац. Ловињац је опћина (онда Компанија) те јој припадао Томић. Ту га је свак познавао, те кад се обзнанило, да је Томић допратен, свак ко је могао, и старо и младо, похитало да види тога *харамију*. А шта ћеш да видиш? Тугу и невољу. Иштом га је познати, да је то он Томић Ковачевић. Доведоше га у колима закована у синцире. На њему ништа друго од одијела како сам казао осим нешто прњаве и неопране кошуље и гаћа, стара прслук, те великих неишчешљаних космеља (коса), а на њима стара црвена капица. Поблиједио као крпа, очи му помућене упале у главу усахнута неумивена лица. Права жалост и одвратност, да га погледа чељаде, те му није у стотој капи крви, бива никакав род ни знанац. Жандари га предадоше у затвор и под заповјед капетана И. Скендера, преноћише, те сутрадан отпутоваше у Далмацију.

Од пет ура у вечер сутра до осам чувала га стража, војник покрај њега сједио и свијећа горјела сву ноћ. Приближивао се народ, а да гледа, те су многи и говорили с њиме. Ту му је била и она једина сестра, те су јој допустили, и да буде свећ уза њ'. Донела му ново чисто прање, па га и преобукли. Јадна ти је била сестра му, кукавна кукавица, у оним папокоњим часима. Плакала, ридала и овако нарицала: „Јадан брате, што усија своју несретну главу и ископа своју кућу? Јесам ли ти црна кукавица увјек говорила, да се оканеш несретна пута, па ето што уради?“ итд. И други су га којешта питали, али он је посве мало говорио. А и како ће да говори? Превладао страх и трепет, а убио стид пред познатим народом и родбином.

Сутрадан га отпратили војници преко Метка у Госпић. У Госпићу је живио три ноћи и три дана. Трећи дан по закључку пријекога суда био објешен на пољу крај Госпића до Будичког моста. Ово је било на концу августа 1870 и до данас (1886 није се чуло, а да се когод похајдучио у Лици.

Причао је пок. Лази Тадићу Никола Медић из Суваје због чега се одвргао у хајдуке Пећан (Петар) Десница испод

¹⁾ Онда су заповједала војничка господа у Лици.

Да погуби ил' доведе жива,
Даћу њему дваест кеса блага
И честита њега учинити“.

Хајдук је *апотеоза* јуначине као Ахил у Омира; не може га ни зрно из пушке убити од олова ни од коситера, него од сребра или од злата три пута приливана:

„Је л' истина, што говоре људи,
Да га зрно пробити не може.
Од олова ни од коситера,
Изван сребра трипут приливана
Или пуце од сухога злата?“

Слуша харамбашу као рођенога баба, па ако су и два хајдука у чети, један је харамбаша „у хајдука поговора нема“, а овако бирају харамбашу, старији ће:

„Еј дружино, моја браћо драга!
Нерођена колик и рођена,
Ево смо се, браћо, састанули,
Састанули у гори зеленој,
Четовати и хајдуковати;
Дајте, браћо, да ми изберемо
Једног брата између дружине,
Који ће нас лијепо управљати
И ми њега сви лијепо слушати
Ако сретни ми мислимо бити“.

Кад осване прамалеће и окопни снијег, ето ти хајдука у зелену гору:

„Ђурђев данак, хајдучки састанак,
Буд'те, браћо, до Ђурђевог дана.
Када дође светац Ђурђев данак,
Да с' имамо, браћо, састанути
Ми у Врану под јелом зеленом,
Ког не буде за три дана бијела,
За три дана по Ђурђеву дану,
Хоћемо га, браћо, потражити“.

Гледа харамбаша, гдје ће зимовати, да би били и до својих породица, особито код десног пријатеља:

„Дајте, браћо, да се растајемо,
Већ нам вријеме четовати није,
Вран планина снијегом запанула,
Гора црна листом оголила,
Тражићемо своје пријатеље,
Ми гдје ћемо зимовати зиму“.

Прије одласка старјешина препоруча дружини, како родитељ дјечи својој, како ће се владати, да не буду зазорни,

да се не опијају, да се чувају *бегова*, да не дирају и дјевојке гдје је дјевојак, ту је и зађевица:

„Гдје је вино, не опијајте се,
Гдје су беи, не указујте се,
Прођите се влашких дјевојака,
Смирно стојте, *барунаш*¹⁾ немојте,
С дјевојака вијек је кавга била“.

Хајдук ће се преобући, па ће чувати *хајван* (благо), и ако је до које и трговаће као трговчић, а да спозна људе и мјеста, ал свакако остаће вјеран препоруци, да није обљубио дјевојак ни удовица:

„Лажу, паша, вјеру ти дајем!
Тога, паша, не траже јунаци“.

Побратим је хајдук хајдуку, а свето им је побратимство. Ако је погинуо побратим, онај што је остао, осветиће га, а да се не би наносио главе.

Хајдук ће навалити изненада на Турке, кад га они најмање чекају, те ће их поразити (то ти је — бич за зулумџаре!), а онда ће преко границе.²⁾

Онда хајдуци не би насртали на крштене, него у љутој невољи, кад би глад присилио. Навалили би свом силом на карван турски, држали да су паре трговаца Турака паре отете гладној и голој раји. Говорили би: „Док је раје и мука, биће и хајдука.“ Народ их је бранио и штовао, те помагао у свакој потреби. „Хајдукује и невоља му је“, те је разумио и оправдао хајдучка недјела дивном пјесмом Јанковић Стојана, Сењанин Ивана (био ускок), Старине Новака, нећака му Грујице, Мијата Томића, Луке Вукаловића итд.

Хајдук се уз гусле спомине и ставља у аманет унуцима. Ниједан се није одвргао, ако није крваво увријеђен, стога се освећује крвнику. Хајдук носи главу у торби, живот му је очомерен, земља му постеља, стијена узглавље, вода пиће, а црна *брашеница* храна, ал' му је вјечна утјеха, што се овако спомине његово свето дјело:

„Бре аферим, јуначко кољено!
За дуго се главе наносио,
А јунаштва доста починио,

¹⁾ Задјевати — од талијанског *baron fotuto*, задјевачина, варалица.

²⁾ Иван Ловрић *Opervazioni sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmacia del signor Abate Alberto Fortis*. — Опаске на различите црте путовања у Далмацији господина *оца* Алберта Фортиса. Описао је згоде и незоде неустрашивога хајдука Сочивице, те је живио у XVIII вијеку, а био страх и трепет за Турке. И Бранко се Радичевић одушевио и спјевао нам дивну пјесму о хајдуку; још онда нијесу почели малаксати хајдуци, у њима је још тивала искра народне освете.

Свагда стекò себи пријатеља,
Јунаци те у пјесмама пјевали,
Док год буде пјесме и јунака!"

Мијат Томић из Дувна (у Херцеговини) овако ће паши,
да му каже зашто се одвргао у хајдуке:

"Турски зулум дотежао раји:
Бог високо, а цар је далеко,
Нико нама помоћ не имаде!
Ја имадох лијепе подворнице,
И ливаду, зелену јабуку,
Све ми оте од Дувна кадија;
Трипут иђах до турскога суда.
Све је мени узалуд било.
Влашка вјера не прија Турчину!
Па ја одох потражити правде
У бугазе и тијесне кланце,
Гдје но суде горске косовице.
Па сам Турке судит научно."

Хајдук нигда не оставља оружја, спава под оружјем:

"Мени ти је кућа кабаница,
Мале пушке братац и сестрица,
Дуга шарка и отац и мајка."

Овако се хајдук као српски племић с Косова одијева

"Сваки свој је сепет отворио,
Они ваде *Бувез*¹⁾ — *Беисију*²⁾,
Сви облаче свилене кошуље
А ни ткане ни предене коше,
Од бијеле свиле оплетене
Попуњене златом жеженијем
Па по њима чохане јечерме,
У ког двоје, у ког троје токе.
А по токама мркасте доламе,
Низ њих пуца с обадвије стране,

Нијесу само храбри јунаци, но смјели и хитри момци те знаду заварати и набасекати Турчина. Глава им је уцијењена, траже их на све четири стране, ал' они лукаво преодјевени варају Турке те их траже на другу страну, тако им се губи траг, а они уходе села и градове, и слушају што се о њима каже и снује. Ноћно ти посред *касабе* запале кулу или двор *зулумћара*, а уз то нестане им трага.

¹⁾ Бувез — адј. ружичаст, румен — турска ријеч.

²⁾ Беисија — ф. од турскога *бејси*, одијело, кошуља, обука.

Хајдук ће осветити себе, а кад раја тражи помоћи скочиће гладна испред турског пуна сахана, и брже ће јој бити осветник:

"Ој Турчине влашка изјелице!
Ти си рају посло у просјаке
Мене Миху међ' горске вукове,
Тебе Михо свецу Мухамеду,
Ману сабљом, осјече му главу."

Задовољан је и честит, кад је уграбио дјевојку туркињу, оца јој смакнуо, засужњео је, па је покрстио. Тако ће хајдук Михајло Томић уграбити ћерку кадије жупанскога, те је вјенчати себи за љубовцу:

"Отолен се Михо подигнуо,
Чету води у земљу каурску,
Покрстио племениту Фату.
Била Фата, а сада је Ката,
А вјенча је себи за љубовцу.
Пир чинили, друштво веселили,
Све у страху Бога великога!
Лијепа Ката у Приморју стала,
А војно се по планини шета,
Турке сијече, а уцјене прима,
Новце шаље у Приморје Кати,
Нек се кити, нек се Михе сити."

Помоћиће на путу *фукару*, сиромаша, даће му обилно новца, хране и руха, да буде задовољан, прикладан и захвалан хајдуку. Посестрима вила хајдуку је у помоћи, а кат-када навјешта несрећу, што ће га снаћи. Тако ти позивље Томићева сестрића и жалосно му каже да је Михат погинуо, да га црни Арапин, кум, на превару погубио.

Хајдук је задовољан у густој зеленој гори, те је слободан као птица у гори. Дању спава испод вите јеле, а ноћу попијева.

"Давори ми зелена горица,
Јер нијеси нигда сама била,
Јал' без вука, јали без хајдука!"

Овдје је слободнији од *зенђина* газде у *Булистану*, јачи од осталих људи, његова је чета слободно вијеће у земљи робова. У гори заборавља све јаде и чемере, чини му се, да се препородио.

Овдје није спутан у тешке негве у тамници крвопија Турака, слободан је као птица на витој јели, те ће ноћу прелетјети крај друма широкога куда ће да пролазе душмани и царска *хазна* и *шајин* праћен од аскера, а ту му се ваља борити проти неједнакој сили.

Старина Новак меће *серцаду*¹⁾ испод Романије планине, прама својој пећини, да ко прође нека баци паре, за откуп. Турци су му рајине изјелице.

Обично хајдук зло обрши, чека га страшна смрт, пада издајством у душманске шаке, те га бег набије на колац или баца у тамне тамнице, гдје се у мемли од камена легу змије и јакреби. И славни нам је Змај у дивној пјесми „Три хајдука“ изложио жестоке муке и невоље, што трпи хајдук, али освета је вазда будна, не престаје од кољена након кољена. Хајдук зна шта га чека од угњетача, па се бори до смрти, а ако је на смрт рањен и неможе побјегнути, побратим ће му одрубити главу, а да не пада жив у турске шаке, гдје га чека оштри колац.

Живот је Мијата Томића прави роман. У Далмацији се и сад прича о њему као о легендарном јунаку, а неко је хајдуковао у XVIII в. Родом из Дувна (у Херцеговини), а ту се и одметнуо у хајдуке у Враћицу планину, јер му додијао зулум. Кадија у Жупању Сузица у Турака купио у Дувну доста поља и ливаде и присвојио Мијатову ливаду *Јабуку*, гдје тече *Шујица*. Мијат се тужио, али му било узаман, да каже све тапије свијета, ливада је остала *кадији* Сузици, јер крст нема права пред топузом. Што рекао, не порекао, хоће да се освети, одметне се у хајдуке, а била му јака чета од четрдесет и два друга.

Раја косила ливаду *Јабуку* испред *субаше* Мурата, а Томић навалио с четом и саставио с црном земљом *субашу*. Ноћу ће пак с четом у Жупањак те задави *кадију* Сузицу у кули му и уграби кћерцу јединицу Фиту и узме је за венчану љубавницу ка Катy. У овој згоди ослободио своју сестру, мајку сестрића Маријана; и њега био зулумћар кадија заробио. У Херцеговини и у Приморју још и дан данас причају о Томићеву јунаштву.

Вијерни су му јатаци у Драшницам (селу) и од њих је примао оружје и џепану, па би се ту каткада и заклонио. Народ га љубио и гдјегод би био у Далмацији, слободан је био као у својој кући. И сада ће народ у Приморју: „Ко те пита за Михатове конаке?“ Полакомио се пријатељ Илија Бобовац из Дољанâ (Томић му је кумовао тројици синова), издао га и предао Турцима у руке, њега и сестрића му Маријана. Други му сестрић Томица свѣдно хајдуковао као ујак, те ће с дружином заробит издајцу, па и Томићева крвника, живе ће их на ражањ. Хајдуци би даривали зулумћарима ражањ за колац. Одвргао се у хајдуке од зулума и Андрија Шилић, родом из Груда, у Кадилку Љубушком. Хајдуковао негдје око године 1866. У чети му били Херцеговци и Имоћани (из села код Имотскога), добар број удружене од дванаест до осамнаест

друга. Замјеник му Секуловић, а спомињу се као храбри четници Носић и Мештровић. Наваљивао би обично на Турке, а кршћане штедио. Кад му притужио глад, не би пропустио ни богатије кршћане, навластито трговце — лихваре, те пауке Загорја. Свакако не би учвилио сиромаше ни сироте. Ударао би јаке учјене. Једном ће га опколити *сережани* (колонисти) с једне стране, а с друге *жандармерија*, па му било повуци и понеси. Није било куд камо, ваљало му остати зими у снијегу у планини *Завелим*, код Имотскога. Пуцали на њ, а Шимић би мећао на главу наћве, да би га пушчано зрно промашило. Кад се стиша погибао, он би и дружина пјевали уз гусле у пећини, да се соколе. Напакон требало му склонит се код пријатеља Јоке Бабића на Уморане, Јоко ће га спремити у род своје жене, у Гарцу под Осоје. Мокар и изморен питао да га привријеже на вјеру божју, Гарци му прихватили вјеру, ал' је и погазили, свезали га, кад је спавао, те предали у руке власти. Аустрија га осудила, да тамнује за живота. У тамници био на изглед тамничарима, па му скратили тамницу на тридесет година. Ту је научио и књигу, па нешто и оставио штампано о себи, али ми није пошло за руком, да то изнађем и избавим. Кад је изишао старац из тамнице, било му преко осамдесет година. Кажу да је у Руновићу (код Имотскога), гдје је био оно ухваћен, просио и нудио ону своју књижицу.

Био горљив католик, па хтио да се исповједи на кончини живота, клонуо близу Пуљизових кућа, до фратарске главице, али му ту последњу жељу фратар одбио, није хтио да прими опаку хајдукову исповијест. Била цича зима, старац вас се окорамео, непримили га у кућу, па обршио као хајдук на *јабани*.

А ко би слиједио хајдуке, те народне незацијељене ране? Било хајдука из Посушја и из других наших крајева, гдје је мрки Турчин судио... А ко би заборавио херцеговачке хајдуке Лазу Курилића, Плавшу и Ђуру Даничића, који је погубио, чувеног рајина крвника с Утова (у Херцеговини) Хаџи Бега Ризванбеговића? (за Мармантова доба). Кад је букнуо устанак у Херцег-Босни, зар није прву невесињску пушку испалио народни осветник хајдук? О тому сам давно писао у „Јавору“ под облаком устанка, а и други су о тому огласили.

Хајдуци су били знаменити у Србији, а о тому је доволно, да се проштије згодна цртица Вука Стефановића Караџића (Српски Рјечник 1852 на стр. 799—800) „хајдук.“ *Тештиша* није било у Лици ни у Херцег-Босни, а то су докле кушали у Лици *обрстери*, како сам напоменуо, кад сам описао *колоу*. Вук ће заглавити споменуту цртицу: „У Босни и у Херцеговини хајдуци се зову и Црногорци и њихови ускоци, који одонуд излазе те људе (понајвише Турке) харају и убијају, пак се опет враћају к својим кућама. Тако су се звали и они јунаци наших пјесама који су од прије, особито у XVI и XVII вијеку излазили из млетачкога приморја, те четовали на турској Крајини. И Турци имају хајдука који се

¹⁾ Серцада-ф од арапскога *сецаде*, мала простирка, на којој мухамедовци клањају.

зову *кесеџије*, али су они коњици и не крију се онако као српски него иду и зло чине јавно. Оваки су хајдуци били и *крџалије*, као што је казано (309 — 310), који су постали у Уруменлији последице последњег Немачког рата. Било их је много хиљада и с њима је Пасманџија разбио царску војску (1796). Они су били највише Турци, али су у своје друштво примали и хришћане, јер су слабо марили и за какав закон. Они су ударали на вароши и уцењивали их да их не налазе и не харају, као што су похарали и раселили знатну цинцарску варош Воскопоље, а последице су се наизмаш у паша и у другијех турскијех старјешина који су се били између себе, па кад им један не би могао плаћати, они би отишли и другоме. Тако је знатни њихов старјешина Гушанац Алија 1804. године, чувши да се Срби бију с дахијама, дошао у Биоград са једном хиљадом својијех храбрих другова, који су готово сви осим њега у Србији кости оставили. Које српски рат које московски од године 1807 и 1812 потрошили су их готово све. Крџалије су ишле на коњима и били су одјевени у свилу и кадифу и оковани у сребро и злато; гдјекоји су водили уза се и робиње, које су у мирно доба играле и пјевале а у бојевима држале им коње кад би се они пјешице тукли.“

У Дубровнику, 13 јуна 1923.

Вид Вулетић Вукасовић

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „СВ. САВА“. БРАНКОВА УЛ. 16.
1924.